

Janusz Krawczyk*

Idea dziedzictwa światowego i jej przemiany w okresie poprzedzającym wpis Torunia na listę światowego dziedzictwa UNESCO

The idea of world heritage and its transformation in the run-up
to Toruń's inscription on the UNESCO World Heritage List

Die Idee des Weltkulturerbes und deren Verwandlungen in der
Zeit vor der Eintragung von Toruń in die UNESCO-Welterbeliste

Streszczenie: Wpis średniowiecznego zespołu miejskiego Torunia na listę światowego dziedzictwa UNESCO w grudniu 1997 r. był ukoronowaniem wieloletniego procesu przygotowawczego zainicjowanego pod koniec lat 80. w środowisku toruńskich historyków, konserwatorów i muzealników. Problemy towarzyszące tym staraniom, a także najważniejsze etapy procesu zakończonego opracowaniem dokumentacji do wniosku o wpis omawiano już w wielu publikacjach. W niniejszym artykule podjęto próbę ukazania szerokiego kontekstu ideowego towarzyszącego przemianom koncepcji światowego dziedzictwa UNESCO,

* Dr hab. Janusz Krawczyk, prof. UMK, pracownik Katedry Konserwatorstwa na Wydziale Sztuk Pięknych UMK, członek Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS, Członek Międzynarodowego Komitetu Teorii Konserwatorskiej THEOPHILOS, autor opracowań poświęconych dziejom myśli konserwatorskiej, zainteresowania badawcze dotyczą historii i teorii konserwacji zabytków oraz współczesnych koncepcji ochrony dziedzictwa. E-mail: krawczyk@umk.pl. ORCID: 0000-0002-3518-6023.

z uwzględnieniem pierwszych projektów ochrony „wspólnego dziedzictwa ludzkości” w czasach Ligi Narodów, inicjatyw poprzedzających uchwalenie w roku 1972 Konwencji UNESCO *w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego* oraz postulatów teoretycznych będących reakcją na postępującą globalizację i instytucjonalizację idei dziedzictwa w ostatnich dekadach XX w.

Abstract: The inclusion of the medieval urban complex of Toruń on the UNESCO World Heritage List in December 1997 was the culmination of a long preparatory process initiated at the end of the 1980s among historians, conservators and museum workers in Toruń. The problems accompanying these efforts, as well as the most important stages of the process culminating in the preparation of documentation for the application for inscription, have been discussed in many publications. This article attempts to present the broad ideological context accompanying the transformation of the UNESCO world heritage concept, including the first projects for the protection of the ‘common heritage of mankind’ at the time of the League of Nations, the initiatives preceding the adoption of the UNESCO Convention on the Protection of the World Cultural and Natural Heritage in 1972, and the theoretical postulates being a reaction to the progressive globalisation and institutionalisation of the heritage concept in the last decades of the 20th century.

Zusammenfassung: Die Aufnahme des mittelalterlichen Stadtkomplexes von Toruń in die Liste des UNESCO-Weltkulturerbes im Dezember 1997 war der Höhepunkt eines langfristigen Vorbereitungsprozesses, der Ende der 1980er Jahre in den Kreisen Toruner Historikern, Restauratoren und Museologen eingeleitet wurde. Die mit diesen Bemühungen verbundenen Probleme sowie die wichtigsten Phasen des Prozesses, der mit der Erstellung der Dokumentation für den Eintragungsantrag endete, wurden bereits in zahlreichen Veröffentlichungen thematisiert. Dieser Beitrag versucht, den breiten Kontext der Ideen aufzuzeigen, der mit den Verwandlungen des UNESCO-Welterbekonzepts einherging, einschließlich der ersten Projekte zum Schutz des „gemeinsamen Erbes der Menschheit“ in der Zeit des Völkerbundes, der Initiativen, die der

Verabschiedung des *UNESCO-Übereinkommens* im Jahr 1972 zum *Schutz des Weltkultur- und Naturerbes* vorangingen und der theoretischen Postulate als Reaktion auf die fortschreitende Globalisierung und Institutionalisierung der Idee des Kulturerbes in den letzten Jahrzehnten des 20. Jhs.

Słowa kluczowe: dziedzictwo Torunia, lista światowego dziedzictwa UNESCO, idea dziedzictwa, teoria konserwacji.

Keywords: heritage of Toruń, UNESCO world heritage list, the idea of heritage, preservation theory.

Schlüsselwörter: Kulturerbe von Toruń, UNESCO-Welterbeliste, Idee des Kulturerbes, Theorie der Denkmalkonservierung.

Uchwalenie w roku 1972 Konwencji UNESCO w *sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego*¹ zapoczątkowało nowy rozdział w dziejach idei wspólnego dziedzictwa całej ludzkości. Do roku 2023 ratyfikowało ją 195 państw, a na listę światowego dziedzictwa UNESCO, którą utworzono na mocy postanowień tej Konwencji wpisano już 952 dobra kultury, 231 przyrodniczych i 40 o charakterze mieszanym kulturowo-przyrodniczym². W raporcie UNESCO podsumowującym osiągnięcia tej organizacji w XX w. wyrażono opinię, że źródłem sukcesów listy światowego dziedzictwa jest otwarty charakter koncepcji dziedzictwa kulturowego, która ewoluowała wraz ze zmieniającymi się priorytetami działalności konserwatorskiej³. Celem ni-

¹ *Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego*, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji, Dz.U. 1976, nr 32, poz. 190.

² Dane statystyczne dotyczące składu listy światowego dziedzictwa są aktualizowane przez UNESCO na stronie <https://whc.unesco.org/en/list/>.

³ L. Lévi-Strauss, *Impact of recent developments in the notion of cultural heritage on the World Heritage Convention*, [w:] *World culture report, 2000: cultural diversity, conflict and pluralism*, UNESCO, red. L. Arizpe, Paris 2000, s. 153–163.

niejszego artykułu jest przedstawienie najważniejszych etapów rozwoju koncepcji dziedzictwa światowego ze szczególnym uwzględnieniem trzech ostatnich dekad XX w. oraz omówienie sytuacji w międzynarodowym ruchu konserwatorskim w latach bezpośrednio poprzedzających rok 1997, w którym na listę światowego dziedzictwa zostały wpisane między innymi zamek krzyżacki w Malborku i średniowieczny zespół miejski Torunia⁴.

Genealogia idei dziedzictwa światowego wywodzi się z oświeceniowych debat o potrzebie wspólnej, ponadnarodowej odpowiedzialności za losy dzieł sztuki i budowli uznawanych za pomniki historyczne „przynoszące zaszczyt całej ludzkości”. Problem ich ochrony był podejmowany w opracowaniach poświęconych humanitarnym zasadom prowadzenia działań wojennych. Za prekursorskie należy uznać poglądy szwajcarskiego dyplomaty i prawnika Emmericha de Vattela, który w swoim traktacie z 1758 r. wywodził zasady prawa międzynarodowego z prawa naturalnego, wyrażając przy tym przekonanie, że ten, kto niszczy dzieła „godne szacunku ze względu na ich piękno” i przyczynia się do pozbawienia ludzkości „pomników sztuki i wzorców dobrego smaku”, staje się „wrogiem rodzaju ludzkiego”⁵. Pod koniec tego samego stulecia w podobny sposób uzasadniał swój sprzeciw wobec grabieży dzieł sztuki przez wojska napoleońskie w Italii Antoine Quatremère de Quincy. Ten francuski teoretyk architektury, krytyk sztuki i archeolog był przekonany, że zachowanie tych wyjątkowych dóbr leży w interesie

⁴ Na temat przygotowań do wpisu i opracowanej dokumentacji por. M. Arszyński, *Toruń na liście światowego dziedzictwa UNESCO*, „Rocznik Toruński”, t. 26, 1999, s. 9–24; S. Kalembka, *Kilka wspomnień i refleksji z początków starań o wpisanie Torunia na listę światowego dziedzictwa UNESCO*, „Rocznik Toruński”, t. 26, 1999, s. 25–31; Z. Nawrocki, *Przebieg starań Torunia o wpisanie na listę światowego dziedzictwa UNESCO z perspektywy Miejskiego Konserwatora Zabytków*, „Rocznik Toruński”, t. 27, 2000, s. 17–21; K. Zimna-Kawecka, *Dokumentacja miasta Torunia na listę światowego dziedzictwa UNESCO – uwarunkowania, proces tworzenia, treści i forma*, „Rocznik Toruński”, t. 50, 2023, s. 269–313. Niniejszy artykuł jest poszerzoną wersją referatu wygłoszonego podczas konferencji „25-lecie Torunia na liście światowego dziedzictwa UNESCO”, która odbyła się 4 grudnia 2022 r. w Muzeum Okręgowym w Toruniu.

⁵ E. de Vattel, *Le Droit Des Gens Ou Principes De La Loi Naturelle : Appliqués à la Conduite & aux Affaires des Nations & des Souverains, Aux Depens de la Compagnie*, Leide 1758, t. II, s. 60.

cywilizacji, a także postępu oświaty i rozumu, które poprowadzą do „udoskonalenia rodzaju ludzkiego”. Dowodził, że dobra, które mogą posłużyć temu celowi są własnością wszystkich ludów: „nikt nie ma prawa tego sobie przywłaszczyć czy rozporządzać według własnego uznania”⁶.

Ten nurt dyskursu konserwatorskiego, którego prekursorami byli de Vattel i de Quincy budził zainteresowanie w kolejnych dziesięcioleciach XIX w., ale zyskał większe znaczenie dopiero w czasach Ligi Narodów, która jako organizacja utworzona po I wojnie światowej i stawiająca sobie za cel utrzymanie pokoju podejmowała działania na rzecz rozwoju współpracy międzynarodowej w wielu kluczowych dziedzinach⁷. W sferze kultury ważną rolę odgrywały inicjatywy Międzynarodowej Komisji Współpracy Intelktualnej (*Commission internationale de coopération intellectuelle*) znajdujące odzwierciedlenie w działalności Międzynarodowego Instytutu Współpracy Intelktualnej z siedzibą w Paryżu (*Institut international de Coopération intellectuelle*) i Międzynarodowego Biura Muzeów (*Office International des Musées*)⁸. To właśnie w gronie osób zaangażowanych w prace tych organizacji międzynarodowych powstawały pierwsze koncepcje skoordynowanych działań na rzecz ochrony wspólnego dziedzictwa całej ludzkości⁹. Nie bez znaczenia jest fakt, że koncepcje te były opracowywane w języku francuskim, który w okresie międzywojennym utrzymywał jeszcze

⁶ A. Quatremère de Quincy, *Lettres sur les préjudices qu'occasionnerait aux arts et à la science le déplacement des monuments de l'art de l'Italie*, Paris, 1796, s. 3–4.

⁷ J.-J. Renoliet, *L'UNESCO oubliée. La Société des Nations et la coopération intellectuelle (1919–1946)*, Paris 1999, s. 11–43.

⁸ Z założeniami Międzynarodowej Komisji Współpracy intelektualnej utożsamiali się najwybitniejsi przedstawiciele ówczesnego świata nauki i kultury. Przewodniczyli jej kolejno: filozof Henri Bergson (1922–1925), fizyk Hendrik Lorentz (1925–1928) i filolog klasyczny Gilbert Murray (1928–1939). Członkami Komisji były takie osobistości świata nauki, jak Albert Einstein i Maria Skłodowska-Curie, a w charakterze ekspertów współpracowali z Komisją między innymi Béla Bartók, Thomas Mann, Johan Huizinga i Paul Valéry; R.-P. Droit, *L'humanité toujours à construire: regard sur l'histoire intellectuelle de l'UNESCO, 1945–2005*, Paris 2005, s. 29–35.

⁹ M. Passini, *Le patrimoine à l'épreuve de l'histoire transnationale; Circulations culturelles et évolutions du régime patrimonial pendant les années 1930*, „Vingtième Siècle”, n° 137, 2018, s. 51–54.

pozycję dominującego języka międzynarodowego¹⁰. W tym kontekście za symptomatyczną uznaje się ewolucję francuskiego rzeczownika *patrimoine* – dziedzictwo (od łac. *patrimonium*)¹¹. Świadectwem jego wzbogacenia o kolejne, jakże istotne konteksty znaczeniowe jest wyrażenie *patrimoine commun de l'humanité* (wspólne dziedzictwo ludzkości), które zostało po raz pierwszy oficjalnie użyte w 1931 r. przez Sekretarza Generalnego Międzynarodowego Biura Muzeów Eurypide Foundoukidisa podczas przygotowań do I Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników Zabytków Historycznych, który odbył się pod koniec tego samego roku w Atenach¹².

O znaczeniu, jakie Międzynarodowe Biuro Muzeów przywiązywało do idei wspólnej własności dziedzictwa świadczy fakt, że podczas obrad ateńskiego Kongresu wnioskowano nawet o nadanie zabytkom Akropolu oraz egipskim świątyniom na wyspie Philae statusu *patrimoine commun de l'humanité*¹³. Ostatecznie propozycja ta nie została przegłosowana, ale w dokumencie końcowym znanym jako *Karta Ateńska* uczestnicy Kongresu wyrazili przekonanie, że „zachowanie dziedzictwa artystycznego i archeologicznego ludzkości interesuje społeczeństwa państw stojących na straży cywilizacji”¹⁴.

¹⁰ A. Desvallées, *À l'origine du mot patrimoine*, [w:] *Patrimoine et modernité*, red. D. Poulot, Paris 1998, s. 99–102; M. Vecco, *A definition of cultural heritage: From the tangible to the intangible*, „Journal of Cultural Heritage”, t. 11, n° 3, 2010, s. 321.

¹¹ Jeszcze w średniowieczu rzeczownik *patrimoine* oznaczał własność prywatną (w tym również tą odziedziczoną), ale już parę stuleci później, w nurcie idei oświeceniowych nabierał znaczeń bardziej uniwersalnych – określano nim własność wspólną, publiczną, czego świadectwem jest między innymi wyrażenie *patrimoine nationale* (dziedzictwo narodowe) użyte po raz pierwszy w czasie rewolucji francuskiej. Jak podkreśla się w literaturze przedmiotu tych dodatkowych znaczeń był w czasach Ligi Narodów pozbawiony angielski rzeczownik *heritage*; A. Desvallées, op. cit., s. 102–104; M. Vecco, op. cit., s. 321–322.

¹² M. Passini, op. cit., s. 50–51; A. Desvallées, op. cit. s. 98–101.

¹³ A. Rehling, „Kulturen unter Artenschutz”? *Vom Schutz der Kulturschätze als Gemeinsames Erbe der Menschheit zur Erhaltung kultureller Vielfalt*, [w:] *Global Commons im 20. Jahrhundert: Entwürfe für eine globale Welt*, red. I. Löhr, A. Rehling. Berlin 2014, s. 116.

¹⁴ *Karta Ateńska – postanowienia konferencji w Atenach w 1931 r.*, [w:] *Vademecum konserwatora zabytków. Międzynarodowe Normy Ochrony Dziedzictwa Kultury* (edycja 2015), red. B. Szmygin, Warszawa 2015, s. 28.

Doświadczenia tych organizacji, które w okresie istnienia Ligi Narodów prowadziły działalność na rzecz rozwoju międzynarodowej współpracy intelektualnej, miały fundamentalne znaczenie dla decyzji o utworzeniu w roku 1945 Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO). Idea wspólnego dziedzictwa i współpracy na rzecz jego ochrony doskonale wpisywała się w ramy tej polityki kulturalnej, która miała służyć, jak to określił Jerzy Kłoczowski „budowaniu pokoju w sercach i umysłach ludzi”¹⁵. W akcie konstytucyjnym UNESCO zapisano, że organizacja ta będzie „pielegnowała, rozwijała i rozpowszechniała wiedzę zapewniając ochronę i opiekę światowemu dziedzictwu książek, dzieł sztuki, pomników historii i nauki”¹⁶.

Kamieniem milowym na drodze do upowszechnienia idei wspólnego dziedzictwa było uchwalenie Konwencji Haskiej z 1954 r. o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego. W jej preambule podkreślono, że „szkody wyrządzone dobrom kulturalnym, do jakiegokolwiek należałyby one narodu, stanowią uszczerbek w dziedzictwie kulturalnym całej ludzkości, gdyż każdy naród ma swój udział w kształtowaniu kultury światowej”¹⁷. Kształtowaniu poczucia globalnej odpowiedzialności za losy dziedzictwa kulturowego w latach 50. i 60. sprzyjały także takie działania koordynowane przez UNESCO, jak międzynarodowe akcje ratowania zagrożonych zabytków (m.in. w Egipcie, Sudanie, Indonezji, Maroku, Pakistanie, Jemenie, Grecji i we Włoszech)¹⁸ oraz inicjatyw na rzecz rozwoju międzynarodowego ruchu konserwatorskiego¹⁹.

¹⁵ J. Kłoczowski, *UNESCO w globalnym świecie*, „Biuletyn: Przegląd Polskiego Komitetu ds. UNESCO”, 2011, s. 5.

¹⁶ *Konwencja dotycząca utworzenia Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury*, podpisana w Londynie, dnia 16 listopada 1945 r., Dz.U. 1947, nr 46, poz. 242, s. 680.

¹⁷ *Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego*, Konferencja UNESCO, Haga, 14 maja 1954, [w:] *Vademecum konserwatora zabytków*, s. 32.

¹⁸ G. Michałowska, *UNESCO, sukcesy, porażki, wyzwania*, Warszawa 2020, s. 383–397.

¹⁹ C. Cameron, M. Rössler, *Many Voices, One Vision: The Early Years of the World Heritage Convention*, London 2013, s. 11–17; B. Szmygin, *Światowe dziedzictwo kultury UNESCO – charakterystyka, metodologia, zarządzanie*, Warszawa–Lublin 2016, s. 78–83.

Na tym drugim polu ogromnym osiągnięciem okazał się zorganizowany w Wenecji w roku 1964 II Kongres Międzynarodowy Kongres Architektów i Techników Zabytków, podczas którego uchwalono powołanie międzynarodowej organizacji pozarządowej dla spraw zabytków i miejsc zabytkowych (*International Council on Monuments and Sites* – ICOMOS) oraz dokument doktrynalny, który zapisał się w historii konserwacji zabytków jako Karta Wenecka. W preambule tego dokumentu stwierdzono, że „społeczeństwa, coraz mocniej uświadamiając sobie ogólnoludzkie wartości, uważają zabytki za wspólne dziedzictwo i uznają powszechną odpowiedzialność za zachowanie ich dla przyszłych pokoleń”²⁰.

Chociaż już od pierwszych lat swojej działalności UNESCO wspierało programy badawcze o podstawowym znaczeniu dla ochrony środowiska przyrodniczego człowieka, to jednak aż do początków lat 70. w oficjalnym dyskursie pojęcie światowego dziedzictwa było zawężone do dóbr kultury. Znacznie szerzej patrzyli na tę kwestię amerykańscy twórcy projektu Powiernictwa Światowego Dziedzictwa (*World Heritage Trust*), którzy – odwołując się do doświadczeń Służby Parków Narodowych (*National Park Service*) w Stanach Zjednoczonych – wskazywali na korzyści wynikające ze zintegrowanego ujęcia problemów ochrony zasobów naturalnych i historycznych²¹. Dyskusję nad amerykańskim projektem podjęto podczas konferencji poświęconej współpracy międzynarodowej, którą zorganizowano w Waszyngtonie w roku 1965, a w roku następnym przedstawiono jego założenia Zgromadzeniu Ogólnemu Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody (*International Union for Conservation of Nature*)²². Decyzję o połączeniu różnych inicjatyw na rzecz ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego podjęto

²⁰ Karta Wenecka – 1964. Postanowienia i uchwały II Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników Zabytków w Wenecji w 1964 r., [w:] *Vademecum konserwatora zabytków*, s. 41.

²¹ Zaproponowana nazwa tej organizacji – *World Heritage Trust* jest zarazem najwcześniejszym przykładem użycia wyrażenia *world heritage*, które w kolejnych latach odegrało tak istotną rolę w procesie rozwoju ruchu dziedzictwa światowego; M. Batisse, *Nature and Culture: Recollections of a (conventional) marriage*, „Les Cahiers d’histoire”, n° 2, 2003, s. 16–18; C. Cameron, M. Rössler, op. cit., s. 4–5.

²² Ibidem, s. 4–7.

w roku 1972, podczas sztokholmskiej konferencji Organizacji Narodów Zjednoczonych poświęconej środowisku człowieka. Przygotowano wówczas projekt *Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, a jej ostateczną wersję* przyjęto dnia 16 listopada 1972 r. w Paryżu podczas siedemnastej sesji Konferencji Generalnej UNESCO²³.

Dla późniejszych losów idei dziedzictwa światowego kluczowe okazało się przyjęcie przez twórców Konwencji założenia, że niektóre dobra „posiadają wartość uniwersalną i z tego tytułu należą do całej ludzkości”²⁴. Sporządzenie wykazu tych dóbr i jego rozpowszechnienie pod nazwą *Lista światowego dziedzictwa* uznano za przedsięwzięcia wpisujące się w ramy globalnego projektu ochrony środowiska naturalnego i kulturowego człowieka. W tym kontekście fundamentalne znaczenie miało opracowanie wiarygodnych metod oceny dóbr, które mogłyby zostać uznane za światowe dziedzictwo²⁵. W *Wytycznych operacyjnych do realizacji Konwencji Światowego Dziedzictwa* z roku 1977 przyjęto, że za dobro kultury o „wyjątkowej powszechnej/uniwersalnej wartości” (*Outstanding Universal Value*)²⁶ mogą być uznane obiekty spełniające przynajmniej jedno z sześciu kryteriów²⁷. W tro-

²³ *Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego*, op. cit., s. 45–53; C. Cameron, M. Rössler, op. cit., s. 14–26; G. Bolla, *Episodes of a painstaking gestation*, „Les Cahiers d’histoire”, n° 2, 2003, s. 70–86.

²⁴ R.-P. Droit, op. cit., s. 131.

²⁵ Ocenę dóbr nominowanych na Listę Światowego Dziedzictwa powierza się organizacjom doradczym. W tej roli występują: *International Centre for the Study of the Preservation and the Restoration of Cultural Property – the Rome Centre – ICCROM* (Międzynarodowy Ośrodek Studiów nad Ochroną i Restauracją Dóbr Kultury – Ośrodek Rzymski – ICCROM), *International Council of Monuments and Sites – ICOMOS* (Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków i Miejsc Zabytkowych – ICOMOS) oraz *International Union for Conservation of Nature and Natural Resources IUCN* (Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody – IUCN).

²⁶ W pierwszym polskim tłumaczeniu Konwencji termin *outstanding universal value* przełożono na *wyjątkową powszechną wartość*. W późniejszych publikacjach częściej tłumaczy się go jako *wyjątkową uniwersalną wartość*.

²⁷ O *wyjątkowej uniwersalnej wartości* dóbr kultury orzekano, jeśli dobro stanowiło „unikatowe osiągnięcie artystyczne bądź estetyczne, arcydzieło twórczego geniuszu człowieka” (kryterium I); wywarło „znaczący wpływ, w danym czasie lub w obrębie regionu kulturowego świata, w sferze rozwoju architektury, sztuki monumentalnej,

sce o większą efektywność polityki konserwatorskiej UNESCO przeprowadzano w kolejnych latach istotne zmiany zarówno w brzmieniu poszczególnych kryteriów, jak i w podejściu do problematyki uniwersalnej wartości dziedzictwa. W świetle badań nad najnowszą historią idei dziedzictwa światowego za niezwykle istotne należy uznać wprowadzenie do *Wytucznych operacyjnych* z roku 1980 zasady, że o „wyjątkowej uniwersalnej wartości” można orzekać tylko w przypadku dóbr, które spełniają test autentyzmu²⁸. W czasach dominacji europejskich kryteriów oceny obiektów zabytkowych, kryteriów w dużym stopniu wynikających z materialnego rozumienia autentyczności, ten dodatkowy warunek znacząco ograniczał możliwości wpisywania na listę dóbr spoza kręgu kultury zachodniej. Przesądził również o negatywnym zaopiniowaniu tych zachowanych na Starym Kontynencie zabytkowych obiektów i zespołów architektonicznych, które jak np. Carcassonne utraciły w trakcie XIX-wiecznych prac restauratorskich znaczącą część średniowiecznej substancji zabytkowej²⁹.

projektowania ogrodów i krajobrazu, sztuk pokrewnych, planowania miast albo osiedli ludzkich” (kryterium II); było „unikatowe, wyjątkowo rzadkie albo o szczególnej wartości starożytnej” (kryterium III); należy „do grupy najbardziej charakterystycznych przykładów typu budowli, typu reprezentującego ważny rozwój kulturowy, społeczny, artystyczny, naukowy, technologiczny czy przemysłowy” (kryterium IV); jest „charakterystycznym przykładem znaczącego tradycyjnego stylu architektury, metod konstrukcyjnych lub osadnictwa, które jest delikatne z natury bądź też stało się podatne na zagrożenia pod wpływem nieodwracalnych zmian społeczno-kulturowych lub gospodarczych” (kryterium V); jest „mocno powiązane z ideami lub wierzeniami, z wydarzeniami bądź z osobami o wyjątkowej historycznej wadze lub znaczeniu” (kryterium VI); K. Piotrowska, *Uzasadnienie wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa w przeszłości i obecnie*, [w:] *Wyjątkowa Uniwersalna Wartość a monitoring dóbr Światowego Dziedzictwa*, red. B. Szymygin, Warszawa 2011, s. 15.

²⁸ W pierwszych wydaniach *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention* (*Wytuczne Operacyjne do realizacji Konwencji Światowego Dziedzictwa*) zalecano, by test autentyzmu ocenianego dobra kultury przeprowadzano w odniesieniu do „projektu, materiałów, technik i otoczenia”; K. Piotrowska, op. cit., s. 15. Odniesienie kryterium autentyczności do sfery materialnej dóbr kultury, a od roku 1980 powiązanie tego kryterium z koncepcją wyjątkowej uniwersalnej wartości jest świadectwem utrzymującej się jeszcze wówczas dominacji europejskich koncepcji konserwatorskich w ruchu światowego dziedzictwa.

²⁹ L. Pressouyre, *La Convention du patrimoine mondial, vingt ans après*, Paris 1993, s. 12.

Rozwój Listy Światowego Dziedzictwa w latach 80. przyczyniał się do dalszej instytucjonalizacji idei dziedzictwa światowego³⁰. O dynamice tego procesu świadczy fakt, że w ciągu pierwszych 10 lat od uchwalenia Konwencji z 1972 r. ratyfikowały ją rządy ponad 60 krajów na całym świecie³¹. Na międzynarodowy sukces przedsięwzięć koordynowanych przez Komitet Dziedzictwa Światowego wpłynęły nie tylko przesłanki o charakterze ideowym. Stosunkowo szybko zwrócono uwagę na fakt, że wpis danego dobra na prestiżową listę może przynieść szereg korzyści związanych z rozwojem turystyki, lokalnym ożywieniem gospodarczym, może nawet przyczynić się do wzmocnienia poczucia dumy narodowej. Okazało się również, że w przypadku obiektów, które uzyskały już status dziedzictwa światowego łatwiej było uzyskać polityczne i finansowe wsparcie dla nowych projektów konserwatorskich. Nic więc dziwnego, że z każdym rokiem rosła presja ze strony rządów tych krajów, które były stronami Konwencji, by poszerzyć listę światowego dziedzictwa UNESCO o kolejne dobra kulturowe i przyrodnicze³².

Z perspektywy czasu można stwierdzić, że dla wiarygodności polityki konserwatorskiej UNESCO jeszcze poważniejszym zagrożeniem niż komercjalizacja dziedzictwa był rażący brak równowagi ilościowej między tymi dobrami Światowego Dziedzictwa, które miały świadczyć o dokonaniach świata zachodniego, a tymi, które odzwierciedlały bogactwo tradycji i doświadczeń kultur pozaeuropejskich³³. Już w raporcie opracowanym z okazji 20-lecia paryskiej Konwencji Léon Pressouyre, wyraził opinię, że przyczyną tego stanu rzeczy jest europejskie pojmowanie autentyczności zabytków architektury. Ten długoletni doradca Komitetu Dziedzictwa Światowego podał w wątpliwość przydatność

³⁰ Por. uwagi na temat ruchu Światowego Dziedzictwa w: B. Szmygin, op. cit., s. 97–114.

³¹ Polska ratyfikowała omawianą konwencję 6 maja 1976 r., a jej postanowienia weszły w życie z dniem 29 września 1976 r.; Dz.U. z 1976 r., nr 32, poz. 190 i 191.

³² C. Cameron, *The Evolution of the Concept of Outstanding Universal Value*, [w:] *Conserving the Authentic: Essays in Honour of Jukka Jokilehto*, red. N. Stanley-Price, J. King, Rome 2009, s. 131–135.

³³ S. Labadi, *A review of the Global Strategy for a balanced, representative and credible World Heritage List 1994–2004*, „Conservation and Management of Archaeological Sites”, t. 7, nr 2, 2005, s. 90.

tradycyjnego testu autentyzmu odnoszącego się do sfery materialnej dóbr kultury, w ocenie budowli wznoszonych w Azji i Afryce. Powołując się na liczne przykłady wykazał, że historyczne prace restauratorskie wykonywane przy strukturach wykonanych z tak nietrwałych materiałów, jak drewno i glina, najczęściej wiązały się ze znaczną wymianą substancji oryginalnej, a mimo to w tych kręgach kulturowych, w których powstawały i były użytkowane, nadal uważano je za wiarygodne i autentyczne³⁴. W swojej argumentacji wskazał także na przykłady niekonsekwencji w ocenie tych europejskich zespołów zabytkowych, które zostały wpisane na listę światowego dziedzictwa pomimo znaczącej utraty substancji zabytkowej³⁵.

Opublikowane w 1993 r. opracowanie L. Pressouyre'a zapoczątkowało nowy etap działalności Komitetu Dziedzictwa Światowego. W czerwcu następnego roku, w kolejnym raporcie ekspertów wskazywano na pilną potrzebę zmian w polityce konserwatorskiej UNESCO, podkreślając konieczność odejścia od tradycyjnego, europejskiego rozumienia idei światowego dziedzictwa kulturowego³⁶. W tym samym dokumencie przedstawiono założenia „strategii globalnej, której celem miało być utworzenie reprezentatywnej i zrównoważonej listy światowego dziedzictwa”³⁷. Zdawano sobie przy tym sprawę, że będzie to wymagało rewizji kryteriów, na podstawie których orzekano do tej pory o wyjątkowej uniwersalnej wartości, w tym także tradycyjnie stosowanych kryteriów autentyzmu. Z tymi wyzwaniem zmierzyli się uczestnicy konferencji zorganizowanej w Nara, dawnej stolicy Japonii, w listopadzie 1994 r., w której wzięło udział 45 ekspertów reprezentujących 25 krajów z Azji,

³⁴ L. Pressouyre, op. cit., s. 11–14.

³⁵ Pressouyre podkreślił, że historyczne centrum Warszawy zostało wpisane na listę w 1980 r. „nie jako średniowieczny zespół miejski, ale jako wyjątkowy przykład odbudowy *ex nihilo*”, jako wyraz dążeń do „zakorzenienia całego narodu w jego przeszłości” oraz jako świadectwo „naukowej doskonałości metod restauratorskich stosowanych po zakończeniu II wojny światowej przez polskich archeologów i architektów”; L. Pressouyre, op. cit., s. 12–13.

³⁶ *Report of the Expert Meeting on the „Global Strategy” and Thematic Studies for a Representative World Heritage List (20–22 June 1994)* (WHC-94/CONF.003/INF.6) (<https://whc.unesco.org/en/documents/1566> [dostęp: 21.05.2023], s. 2–6).

³⁷ Ibidem, s. 4, 6.

Afryki, Ameryki Północnej i Południowej oraz Europy. W uchwalonym przez nich *Dokumencie z Nara o autentyzmie* stwierdza się, że kulturowa różnorodność dziedzictwa „stanowi niedające się niczym zastąpić bogactwo intelektualne i duchowe ludzkości”, a „respekt należny wszystkim kulturom wymaga, aby każde dzieło było traktowane i oceniane w oparciu o kryteria właściwe dla tego kontekstu kulturowego, do którego ono przynależy”³⁸.

Zamanifestowane podczas konferencji w Nara przekonanie o równości wszystkich kultur miało fundamentalne znaczenie dla zmian, które po roku 1994 wprowadzał do *strategii globalnej* Komitet Dziedzictwa Światowego UNESCO. Przekonanie to prowadziło do akceptacji pluralizmu postaw przyjmowanych wobec dziedzictwa i znacząco poszerzało możliwości uznania za autentyczne tych dóbr kultury, które nie spełniały kryteriów wypracowanych na gruncie europejskiej tradycji konserwatorskiej³⁹. W procedurach oceniających dobra kultury pod kątem wpisu na listę światowego dziedzictwa uznano, że o autentyzmie danego dobra można orzekać nie tylko na podstawie wyników analizy materialnych atrybutów jego wartości, lecz również poprzez odwołanie się do wiarygodnych źródeł niematerialnych dotyczących funkcjonowania ocenianego dobra w kulturze danej wspólnoty⁴⁰.

Warto w tym miejscu podkreślić, że wraz z nowym podejściem do testu autentyzmu znacznie poszerzyły się możliwości wpisu na listę UNESCO także europejskich dóbr kultury, o czym świadczy między innymi zmiana stanowiska Komitetu Dziedzictwa Światowego UNESCO

³⁸ *Dokument z Nara o autentyzmie* (1994), [w:] *Vademecum konserwatora zabytków*, s. 111–113. Przekonanie, że kontekst kulturowy danego dobra może być istotnym źródłem jego wartości zostało wcześniej zamanifestowane w Karcie Waszyngtońskiej. Dokument ten miał kluczowe znaczenie dla rozwoju kompleksowej ochrony historycznych miast i układów urbanistycznych; *Karta Waszyngtońska. Międzynarodowa Karta Ochrony Miast Historycznych ICOMOS*, [w:] *Vademecum konserwatora zabytków. Międzynarodowe normy ochrony dziedzictwa kultury (edycja 2015)*, red. B. Szmygin, Warszawa 2015, s. 91–93.

³⁹ Za wiarygodne źródła informacji o wartościach dóbr, które miały uzyskać status dziedzictwa światowego zaczęto uznawać między innymi jego funkcje i użytkowanie, tradycje z nim związane, a nawet nastrój i ekspresję; *Dokument z Nara*, s. 112.

⁴⁰ C. Cameron, op. cit., s. 133–134.

dotyczącego uznania Carcassonne za dobro światowego dziedzictwa. Pozytywną decyzję w tej sprawie podjęto 4 grudnia 1997 r. – w dniu, w którym oprócz średniowiecznego zespołu miejskiego Torunia na listę został wpisany również zamek krzyżacki w Malborku⁴¹.

W przypadku kandydatury Torunia nowe, poszerzone pojmowanie autentyzmu nie miało istotnego wpływu na końcową ocenę i decyzję o uznaniu za dobro światowego dziedzictwa⁴². Jednakże w kolejnych latach działalności UNESCO idee wyrażone po raz pierwszy w *Dokumencie z Nara* zyskiwały jeszcze na znaczeniu, a przyczyniając się do zmian zachodzących w globalnej polityce konserwatorskiej pośrednio oddziaływały również na proces zarządzania zespołem staromiejskim Torunia jako dobrem wpisanym już na listę światowego dziedzictwa⁴³. Podejmowanym działaniom kierunek nadawały *Wytyczne operacyjne do realizacji Konwencji światowego dziedzictwa*, w których zakłada się, że efektywność ochrony wyjątkowej uniwersalnej wartości dóbr kultury jest w dużym stopniu uzależniona od zaangażowania interesariuszy i od partycypacji społecznej w procesie zarządzania przyszłością tych dóbr⁴⁴.

⁴¹ Znamienne, że w tekście oficjalnych podziękowań przedłożonych Komitetowi przez stronę polską wskazano na podobieństwo losów zabytkowych zespołów Carcassonne i Malborka, które w trakcie XIX-wiecznych prac restauratorskich utraciły charakter w pełni autentycznych budowli średniowiecznych. Zostały jednak wpisane na listę, ponieważ uznano, że chronologiczne nawarstwienia zachowane w ich materialnej strukturze mają ogromne znaczenie dla historii teorii i praktyki konserwatorskiej; *Twenty-first session, Naples, Italy, 1–6 December 1997*, WHC-97/CONF.208/17, <https://whc.unesco.org/archive/repcom97.htm> [dostęp: 30.11.2022].

⁴² Zabytkowy zespół staromiejski w Toruniu spełniał kryteria wynikające z tradycyjnego, materialnego rozumienia autentyczności, o czym świadczy uznanie Starego i Nowego miasta w Toruniu za zabytki klasy „0” w ramach klasyfikacji przeprowadzonej w Polsce w latach 1974–1978, a także decyzja Prezydenta RP z 1994 r. o uznaniu tego zespołu za pomnik historii.

⁴³ Na temat ewolucji podejścia do problematyki konserwatorskiej toruńskiej starówki jako dobra wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa por. K. Zimna-Kawecka, *The issues of urban and architectural heritage protection on the example of the medieval town of Toruń in Poland*, „AMPS Proceedings Series”, t. 35, nr 3, 2023, s. 325–339.

⁴⁴ *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, WHC.21/01 2021, s. 34–37, <https://whc.unesco.org/en/documents/190976> [dostęp: 17.12.2022]; *Wytyczne operacyjne* ściśle określają obowiązki wynikające z Konwencji Światowego Dziedzictwa, por. K. Piotrowska, J. Dąbrowski, A. Przybylski, *Plan*

Bibliografia

Źródła:

- Dokument z Nara o autentyzmie* (1994), [w:] *Vademecum konserwatora zabytków. Międzynarodowe normy ochrony dziedzictwa kultury* (edycja 2015), red. B. Szmygin, Warszawa 2015, s. 111–113.
- Karta Ateńska – postanowienia konferencji w Atenach w 1931 r.*, [w:] *Vademecum konserwatora zabytków. Międzynarodowe normy ochrony dziedzictwa kultury* (edycja 2015), red. B. Szmygin, Warszawa 2015, s. 27–30.
- Karta Waszyngtońska. Międzynarodowa Karta Ochrony Miast Historycznych ICOMOS*, [w:] *Vademecum konserwatora zabytków. Międzynarodowe normy ochrony dziedzictwa kultury* (edycja 2015), red. B. Szmygin, Warszawa 2015, s. 91–93.
- Karta Wenecka. Międzynarodowa karta konserwacji i restauracji zabytków architektury i miejsc historycznych*, [w:] *Vademecum konserwatora zabytków. Międzynarodowe normy ochrony dziedzictwa kultury* (edycja 2015), red. B. Szmygin, Warszawa 2015, s. 41–44.
- Konwencja dotycząca utworzenia Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury*, podpisana w Londynie, dnia 16 listopada 1945 r., Dz.U. 1947, nr 46, poz. 242, s. 678–692.
- Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, Konferencja UNESCO, Haga, 14 maja 1954*, [w:] *Międzynarodowe normy ochrony dziedzictwa kultury* (edycja 2015), red. B. Szmygin, Warszawa 2015, s. 31–30.
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji*, Dz.U. 1976, poz. 190.
- Report of the Expert Meeting on the „Global Strategy” and Thematic Studies for a Representative World Heritage List (20–22 June 1994)*, WHC-94/CONF.003/INF.6, <https://whc.unesco.org/en/documents/1566> [dostęp: 21.05.2023].

zarządzania miejscem światowego dziedzictwa UNESCO dla Średniowiecznego zespołu miejskiego Torunia. Projekt, [2024]. https://www.konsultacje.torun.pl/sites/default/files/pictures/2016/plan_zarzadzania_unesco_projekt_do_konsultacji.pdf [dostęp: 30.11.2022].

Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, WHC.21/01 2021, <https://whc.unesco.org/en/documents/190976> [dostęp: 17.12.2022].

Twenty-first session, Naples, Italy, 1–6 December 1997, WHC-97/CONF.208/17, <https://whc.unesco.org/archive/repcom97.htm> [dostęp: 30.11.2022].

Wytyczne operacyjne do realizacji Konwencji światowego dziedzictwa, WHC.12/01, luty 2012, https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Konwencje_deklaracje_raporty/Wytyczne_Operacyjne_do_realizacji_Konwencji_Swiatowego_Dziedzictwa_UNESCO_-_2012_1_.pdf [dostęp: 30.11.2022].

Literatura i opracowania:

Arszyński M., *Toruń na liście światowego dziedzictwa UNESCO*, „Rocznik Toruński”, t. 26, 1999, s. 9–24.

Batisse M., *Nature and Culture: Recollections of a (conventional) marriage*, „Les Cahiers d’histoire”, n° 2, 2003, s. 12–66.

Bolla G., *Episodes of a painstaking gestation*, „Les Cahiers d’histoire”, n° 2, 2003, s. 67–95.

Cameron Ch., *The Evolution of the Concept of Outstanding Universal Value*, [w:] *Conserving the Authentic: Essays in Honour of Jukka Jokilehto*, red. N. Stanley-Price, J. King, Rome 2009, s. 127–136.

Cameron Ch., M. Rössler, *Many Voices, One Vision: The Early Years of the World Heritage Convention*, London 2013.

Desvallées A., *À l’origine du mot patrimoine*, [w:] *Patrimoine et modernité*, red. D. Poulot, Paris 1998, s. 89–105.

Droit R.-P., *L’humanité toujours à construire: regard sur l’histoire intellectuelle de l’UNESCO, 1945–2005*, Paris 2005.

Falser M., *From Venice 1964 to Nara 1994 – Changing Concepts of Authenticity?*, [w:] *Conservation and Preservation. Interactions between Theory and Practice. In memoriam Alois Riegl (1858–1905)*, red. M. Falser, W. Lipp, A. Tomaszewski, Florence 2010, s. 115–132.

Jokilehto J., *ICCROM and the Conservation of Cultural Heritage, a history of the organization’s first 50 years, 1959–2009*, Rome 2011.

Kalembka S., *Kilka wspomnień i refleksji z początków starań o wpisanie Torunia na listę światowego dziedzictwa UNESCO*, „Rocznik Toruński”, t. 26, 1999, s. 25–31.

Kłoczowski J., *UNESCO w globalnym świecie*, „Biuletyn: Przegląd Polskiego Komitetu ds. UNESCO”, 2011, s. 5–6.

- Labadi S., *A review of the Global Strategy for a balanced, representative and credible World Heritage List 1994–2004*, „Conservation and Management of Archaeological Sites”, t. 7, n° 2, 2005, s. 89–102.
- Michałowska G., *UNESCO, sukcesy, porażki, wyzwania*, Warszawa 2020.
- Nara Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention, Nara, Japan, 1–6 November 1994: proceedings. Conference de Nara sur l'Authenticité dans le cadre de la Convention du Patrimoine Mondial, Nara, Japon, 1–6 novembre 1994: compte-rendu, red. K. Larsen, Paryż 1995.
- Nawrocki Z., *Przebieg starań Torunia o wpisanie na listę światowego dziedzictwa UNESCO z perspektywy Miejskiego Konserwatora Zabytków*, „Rocznik Toruński”, t. 27, 2000, s. 17–21.
- Passini M., *Le patrimoine à l'épreuve de l'histoire transnationale; Circulations culturelles et évolutions du régime patrimonial pendant les années 1930, „Vingtième Siècle”*, n° 137, 2018, s. 49–61.
- Piotrowska K., *Uzasadnienie wpisu na listę światowego dziedzictwa w przeszłości i obecnie*, [w:] *Wyjątkowa uniwersalna wartość a monitoring dóbr światowego dziedzictwa*, red. B. Szmygin, Warszawa 2011, s. 10–25.
- Piotrowska K., Dąbrowski J., Przybylski A., *Plan zarządzania miejscem światowego dziedzictwa UNESCO dla średniowiecznego zespołu miejskiego Torunia. Projekt*, [2024], https://www.konsultacje.torun.pl/sites/default/files/pictures/2016/plan_zarzadzania_unesco_projekt_do_konsultacji.pdf [dostęp: 24.02.2024].
- Pressouyre L., *La Convention du patrimoine mondial, vingt ans après*, Paris 1993.
- Rehling A., *“Kulturen unter Artenschutz”? Vom Schutz der Kulturschätze als Gemeinsames Erbe der Menschheit zur Erhaltung kultureller Vielfalt*, [w:] *Global Commons im 20. Jahrhundert: Entwürfe für eine globale Welt*, red. I. Löhr, A. Rehling, Berlin 2014, s. 109–138.
- Renoliet J.-J., *L'UNESCO oubliée. La Société des Nations et la coopération intellectuelle (1919–1946)*, Paris 1999.
- Stoczkowski W., *UNESCO's doctrine of human diversity: A secular soteriology?* „Anthropology Today”, t. 25, n° 3, 2009, s. 7–11.
- Szmygin B., *Światowe dziedzictwo kultury UNESCO – charakterystyka, metodologia, zarządzanie*, Warszawa–Lublin 2016.
- Vecco M., *A definition of cultural heritage: From the tangible to the intangible*, „Journal of Cultural Heritage”, t. 11, n° 3, 2010, s. 321–324.

Zimna-Kawecka K., *The issues of urban and architectural heritage protection on the example of the medieval town of Toruń in Poland*, „AMPS Proceedings Series” t. 35, n° 3, 2023, s. 325–339.

Netografia:

<https://whc.unesco.org/en/list/>.